

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

Αρ. 1 (2005)

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

Απόψεις περί της ουσίας και του δικαίου του Πολέμου

Νίκος Προγούλης

doi: [10.12681/ethiki.22636](https://doi.org/10.12681/ethiki.22636)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Προγούλης Ν. (2020). Απόψεις περί της ουσίας και του δικαίου του Πολέμου. *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, (1), 8–15. <https://doi.org/10.12681/ethiki.22636>

Απόψεις περί της ουσίας και του δικαίου του Πολέμου

Υπάρχει δίκαιος πόλεμος;

Η προέλευση των αντιλήψεων περί δικαίου πολέμου (Just war), είναι Χριστιανική. Αρχικά, ο Χριστιανισμός αρνιόταν κάθε μορφή βίας. Όταν όμως έγινε η επίσημη Θρησκεία του Ρωμαϊκού κράτους, έκανε κάποιες αναθεωρήσεις. Η εξέλιξη στις αντιλήψεις αυτές είναι ότι ένας πόλεμος, για να είναι δίκαιος, πρέπει να ικανοποιεί δύο κριτήρια: να έχει δίκαιο σκοπό (Jus ad Belum) και να χρησιμοποιεί δίκαια μέσα (Jus in Belum).

Σχετικά με τον δίκαιο σκοπό ή «τι σε δικαιολογεί να μπει σε πόλεμο», ο Richard Norman αναφέρει τις επικρατούσες προϋποθέσεις:

1. Ο πόλεμος πρέπει να έχει δίκαια αίτια.
2. Πρέπει να διεξαχθεί για αυτήν τη συγκεκριμένη αιτία και όχι, με την ευκαιρία, και για άλλες άσχετες.
3. Πρέπει να αποφασιστεί από μία νόμιμη αρχή (π.χ. εκλεγμένη κυβέρνηση) όχι άτομα.
4. Πρέπει να γίνει κήρυξη Πολέμου.
5. Πρέπει να έχει «λογικές πιθανότητες» επιτυχίας. Ένας εκ των προτέρων χαμένος πόλεμος έχει πολλά δεινά χωρίς λόγο.
6. Ο πόλεμος είναι η τελευταία λύση όταν όλα τα άλλα έχουν αποτύχει.
7. Η απόφαση πρέπει να λαμβάνει υπόψιν της μία **αναλογικότητα** μεταξύ των καλών που θα επιφέρει ο πόλεμος και των δεινών που θα επισύρει.

Σχετικά με τα δίκαια μέσα ή «τι ενέργειες επιτρέπεται να κάνεις σε έναν Πόλεμο», αναφέρονται δύο προϋποθέσεις:

1. Προστασία αμάχων
2. **Αναλογικότητα** ως προς τα μέσα

Θα κάνουμε κάποιες προκαταρκτικές παρατηρήσεις σχετικά με τον δίκαιο σκοπό: όλοι οι όροι, πλην του ασαφούς πρώτου όρου, αντανά-

κλούν την οπτική του ισχυρού.

Για να έχουν νόημα οι όροι 2, 5, 7 πρέπει τα γεγονότα ενός πολέμου να είναι προβλέψιμα ή τουλάχιστον να παραμένουν υπό τον έλεγχο των εμπολέμων. Θα δούμε παρακάτω, ότι η προϋπόθεση αυτή είναι αρκετά ουτοπική. Θα ήταν ρεαλιστική μόνο στην περίπτωση ενός πολέμου με τέτοια υπεροχή της μίας μεριάς, που θα έκανε τον πόλεμο μία προβλέψιμη -περίπου διαδικαστική- υπόθεση. Ειδικά οι όροι 5 και 7 θυμίζουν πολύ την λογική των Αθηναίων όταν προειδοποιούν τους Μηλίους να παραδοθούν για να αποφύγουν έναν άσκοπο πόλεμο.

Οι όροι 3,4 στερούνται ουσίας.

Συγκεκριμένα, σχετικά με το 3:

Όταν ένας πόλεμος αφορά ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας, η απόφαση, και κυρίως η διεξαγωγή του πολέμου δεν αποτελεί υπόθεση μιας κυβέρνησης. Η ιστορία έχει δείξει ότι ακόμα και μια παντοδύναμη δικτατορία ή μοναρχία δεν μπορεί ούτε να αποφασίσει ούτε να εμποδίσει έναν πόλεμο ενάντιο στο λαϊκό αίσθημα. Από την άλλη μεριά, έχουμε πολλά παραδείγματα δημοκρατιών που είναι επιθετικότερες (από την αρχαία Αθήνα, μέχρι τη σύγχρονη δημοκρατική Δύση). Άρα η απόφαση πολέμου από μια (δημοκρατικά) εκλεγμένη κυβέρνηση δεν εξασφαλίζει απολύτως τίποτα.

Σχετικά με το 4:

Ο ισχυρός έχει συμφέρον να κάνει εντυπωσιακή προειδοποίηση και κήρυξη πολέμου πιέζοντας τον αδύνατο αντίπαλο να υποχωρήσει. Ο αδύναμος μπορεί να επιτεθεί χωρίς κήρυξη πολέμου για να εξασφαλίσει τουλάχιστον το πλεονέκτημα του αιφνιδιασμού. Η κήρυξη πολέμου είναι μια τυπική πράξη που σε τίποτα δεν νομιμοποιεί έναν πόλεμο.

Μακράν, ο ουσιαστικότερος από τους όρους του δικαίου σκοπού είναι ο πρώτος, «Ο πόλεμος πρέπει να έχει δίκαια αίτια», αλλά δυστυχώς είναι ανοιχτός σε οποιαδήποτε ερμηνεία. Η εξέλιξη στην άποψη της δίκαιης αιτίας είναι ότι υπάρχει μόνο ένας επαρκής λόγος, για να οδηγηθείς σε πόλεμο και αυτός είναι «να αμυνθείς απέναντι σε επιθετικό αντίπαλο». Έτσι ο πόλεμος αιτιολογείται μόνο σαν αυτοάμυνα. Δίκαιος είναι ο αμυντικός πόλεμος και άδικος ο επιθετικός.

Ας ασχοληθούμε τώρα με τα δίκαια μέσα (Jus in Belum). Όπως είπαμε, οι δύο άξονες γύρω από τους οποίους περιστρέφεται η θεωρία των «δίκαιων μέσων» είναι η αναλογικότητα ως προς τα μέσα και η προστασία των αθώων (αμάχων). Θα δώσουμε κάποια παραδείγματα που

θα φωτίσουν τι σημαίνουν αυτά τα δύο.

- Οι Άγγλοι στη διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου βομβάρδισαν επιχωματωμένες περιοχές στην Ολλανδία με αποτέλεσμα να πνιγεί ολόκληρος ο ντόπιος πληθυσμός, για να παγιδεύσουν έναν Γερμανό αξιωματικό που ήθελε να διαφύγει. Εδώ υπάρχει δυσαναλογία μέσων και σκοπών.
- Ποιοί είναι οι αθώοι εν πολέμω; Αθώος είναι ο μη επιβλαβής. Ο αγρότης που καλλιεργεί σιτάρι που τρέφει τον εχθρικό στρατό δεν είναι επιβλαβής. Ο στρατιώτης ακόμη και την ώρα που κοιμάται, είναι επιβλαβής ως ρόλος. Ο αιχμάλωτος δεν είναι επιβλαβής. Ο αιχμάλωτος όταν παραδίδεται γίνεται αθώος.

Ορισμένες δυσκολίες της ηθικής αποτίμησης του πολέμου

Ο πόλεμος είναι μία συλλογική πράξη, που απαιτεί πολλούς διαφορετικούς ανθρώπινους ρόλους κατά τη διεξαγωγή του και διαρκεί κατά κανόνα μεγάλα χρονικά διαστήματα σε σχέση με τις ατομικές πράξεις. Γενικά, θεωρείται ότι, για να είναι μια πράξη ηθικά αποτιμήσιμη, πρέπει ο πράττων να την έχει επιλέξει ελεύθερα και με επίγνωση του τι πράττει. Πρέπει να γνωρίζει δηλαδή τι κάνει, για ποιο λόγο το κάνει, τι μέσα χρησιμοποιεί, και ποια είναι τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα της πράξης του. Όλα αυτά είναι σχετικά απλά όταν κάποιος π.χ. κλέβει, σκοτώνει για προσωπικούς λόγους κλπ.. Οι ίδιες πράξεις σε κατάσταση πολέμου συσκοτίζονται από πολύ μεγάλη αβεβαιότητα:

- Ποιός αποφασίζει να πάει σε πόλεμο; Ένας άνθρωπος; Μία κυβέρνηση; Μία τάξη; Ένας λαός; Ο κάθε στρατιώτης ή πολίτης ξεχωριστά;
- Ποιός γνωρίζει τα μέσα που θα επιλεγούν στις διάφορες φάσεις του πολέμου, λαμβανομένης υπόψιν της ιδιαιτερότητας των συνθηκών και των τακτικών επιλογών χωρίς τις οποίες είναι ακατανόητη η διεξαγωγή του πολέμου;
- Αν είναι δύσκολο να προβλεφθούν οι επιπτώσεις ατομικών πράξεων μέσα στο χάος των συνθηκών της πραγματικότητας, πόσο πιο αβέβαιες είναι οι επιπτώσεις πολέμων που απελευθερώνουν ένα πλήθος από παράγοντες να δράσουν αλληλεπιδρώντας μεταξύ τους;
- Πόσους πολέμους γνωρίζουμε όπου οι επιδιώξεις των εμπολέμων παρέμειναν σταθερές;

Οι δυσκολίες αυτές επισημαίνονται και από ορισμένους εισηγητές του Just war: ενδεικτικά, ο Richard Norman επισημαίνει ότι ο Β' παγκόσμιος πόλεμος αιτιολογήθηκε από τους νικητές σαν απελευθέρωση της ανθρωπότητας από τον Ναζισμό. Όμως ο Πόλεμος δεν κηρύχθηκε για αυτό, παρά για την εισβολή στην Πολωνία. Για τον τερματισμό του δεν απαιτήθηκε η αποχώρηση των Γερμανών από την Πολωνία και τα άλλα κράτη, αλλά η άνευ όρων παράδοση της Γερμανίας. Παρότι οι σύμμαχοι επικράτησαν των Γερμανών, το τέλος του Πολέμου βρήκε την Πολωνία με μία αμφίβολη ανεξαρτησία, υπό Σοβιετική επικυριαρχία και τον κόσμο χωρισμένο σε δύο στρατόπεδα με έναν ακόμη μεγαλύτερο κίνδυνο, τον πυρηνικό όλεθρο να αποτελεί ρεαλιστική πιθανότητα. Κανείς, παρατηρεί ο Norman, δεν μπορούσε να διανοηθεί το 1939 μια τέτοια εξέλιξη του πολέμου που μόλις άρχιζε.

Αυτές οι παρατηρήσεις προφανώς σημαίνουν ότι ο Β' παγκόσμιος πόλεμος υπήρξε απρόβλεπτος και ίσως άδικος σε πολλά επίπεδα. Καθώς όμως παρόμοιες αποκλίσεις, διαφορετικής κατά περίπτωση έκτασης, από τις αρχές του Just War παρατηρούνται σε κάθε πόλεμο, μπορεί και να σημαίνει ότι οι αρχές αυτές συνιστούν μία ακαδημαϊκή άσκηση, άσχετη με την πραγματικότητα του πολέμου.

Το μόνο, ίσως, στο οποίο θα μπορούσε να βοηθήσει η προγενέστερη ανάλυση είναι η καλύτερη κατανόηση της θεωρητικής ανάγκης που πρέπει να καλυφθεί από την επικοινωνιακή πολιτική των εμπόλεμων κρατών. Έτσι, π.χ. το Ιράκ «έπρεπε» να διαθέτει όπλα μαζικής καταστροφής, (για να αποτελεί έναν «επιθετικό» αντίπαλο), καταλαβαίνουμε γιατί η τεχνολογία των όπλων ακριβείας προβάλλεται τόσο έντονα, (γιατί μπορεί έτσι να αποφεύγονται τα τυφλά, μαζικά χτυπήματα εναντίον του άμαχου πληθυσμού). Η πραγματικότητα όμως του πολέμου πίσω από την επικοινωνιακή πολιτική βλέπουμε ότι παραμένει αναλλοίωτη: οι ίδιοι οι Αμερικανοί, 2.5 χρόνια μετά την έναρξη του πολέμου στο Ιράκ, υπολογίζουν ότι περισσότεροι από τα 2/3 των νεκρών Ιρακινών είναι άμαχοι¹.

Η ερμηνεία του Π. Κονδύλη στο έργο των Clausewitz, Marx, Engels

Προκαταρκτικά, θα πούμε ότι από τον Clausewitz συνάγεται ότι δεν υπάρχει ούτε τρόπος, ούτε λόγος ηθικής αποτίμησης του πολέμου. Αφενός διότι αυτός είναι αναπόδραστος και ανθρωπολογικά θεμελιωμένος, άρα ο «δίκαιος σκοπός» δεν έχει νόημα, αφετέρου, ο μετριασμός για

ηθικούς λόγους της βίας στα πλαίσια των «δίκαιων μέσων» είναι ασύμβατος με την ίδια την έννοια του πολέμου.

Οι Marx και Engels θεωρούν ομοίως ότι τα «δίκαια μέσα» δεν έχουν νόημα, δίνουν όμως τη δική τους ερμηνεία στον «δίκαιο σκοπό» του πολέμου. Ο Clausewitz λειί ότι Πόλεμος είναι «πράξη βίας για να εξαναγκάσουμε τον αντίπαλο να εκτελέσει την επιθυμία μας». Όποτε ο Clausewitz μιλά για πόλεμο δεν λησμονεί το στοιχείο της αχαλίνωτης ωμότητας, που συνιστά την αυθεντική αρχή του πολέμου.

Στην αμιγή μορφή του ο πόλεμος επιτείνει την άσκηση βίας στο έσχατο όριο, αν αυτό είναι απαραίτητο για την επικράτηση. Ο αμιγής πόλεμος δεν είναι μια θεωρητική σύλληψη. Είναι ο πόλεμος στην καθαρή μορφή του όπως, ιστορικά, μόνο σε πρωτόγονες εποχές έχει λειτουργήσει. Τότε δεν υπήρχαν άμαχοι και ο πόλεμος συμπυκνωνόταν σε μία μάχη χωρίς επιζώντες από τη μεριά του ηττημένου. Ο μετριασμός της βίας που παρατηρείται στους πολέμους σε κατάσταση πολιτισμού δεν είναι αποτέλεσμα ανθρωπισμού ή ηθικής, αλλά οφείλεται:

- Σε πρακτική αδυναμία να συμπυκνωθεί η εκφόρτιση της βίας σε ένα σημείο του χρόνου και του χώρου λόγω του μεγέθους των κρατών, των λαών και των στρατευμάτων σε εποχές πολιτισμού καθώς και στην ευρεία τοπική διασπορά τους.
- Στην οργάνωση, προετοιμασία και ικανότητα των πολιτισμένων λαών να σχεδιάζουν και να ενεργούν μακροπρόθεσμα.
- Σε διαφορισμό της βούλησης των ομάδων μέσα στις πολιτισμένες κοινωνίες. «Ο πολιτισμός δημιουργεί μέσα σε ένα κράτος ετερογενείς έλλογους φορείς που δεν μπορούν ή δεν θέλουν να κάνουν το ίδιο πράγμα...».
- Σε πάγιες ανθρώπινες αδυναμίες που υπάρχουν ανεξαρτήτως πολιτισμού, όπως ο φόβος.

Το οποίο σημαίνει ότι σε συνθήκες όπου

- Γίνεται η σύγκρουση
- Ομάδων που αποδέχονται τον πόλεμο
- Και ο φόβος έχει προσωρινά ή μόνιμα (π.χ. λόγω υπερβάλλουσας ισχύος) παραμεριστεί,

Τότε έχουμε πόλεμο στην άγρια καθαρότητά του.

Μπροστά στην ανάγκη να είναι κανείς αποτελεσματικός ή ακόμα πε-

ρισσότερο μπροστά στην εφιαλτική προοπτική της ήττας, η δέσμευση σε ηθικές αρχές διεξαγωγής του πολέμου βαθμιαία αλλά ταχύτατα αλληλοκαταργείται. Κάθε βιαιότητα ανοίγει τον δρόμο στον αντίπαλο να την ξεπεράσει με μία μεγαλύτερη και δεν έχει νόημα να μιλάμε για δίκαιη διεξαγωγή πολέμου.

Ο Clausewitz υποστηρίζει ότι ο πόλεμος είναι απλώς η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα. Συγκρούσεις υπάρχουν τόσο στην ειρήνη όσο και στον πόλεμο. Η διαφορά τους είναι η χρήση βίας. Η αιτία των συγκρούσεων είναι «η επιδίωξη ισχύος, η οποία διαποτίζει την πολιτική επικοινωνία». Στην ίδια προοπτική γίνεται κατανοητή και η θέση των Μάρξ και Έγκελς, ότι η ειρήνη δεν είναι αυτοσκοπός, διότι η ειρήνη, καθώς και ο πόλεμος, εξυπηρετεί κάποια σκοπιμότητα.

Κατά τους Μάρξ και Έγκελς, δεν έχει νόημα να μιλάμε για δίκαιη διεξαγωγή πολέμου διότι κατά τη διάρκεια του πολέμου η βία υποκαθιστά κάθε έννοια δικαίου. (Για αυτό και δεν πρόκειται να βρούμε δίκαια διεξαγωγή πολέμου στην ιστορία εκτός ίσως κι αν κάποιος από τους εμπόλεμους δεν είχε λόγους να είναι αποτελεσματικός.) Έχει νόημα να μιλάμε μόνο για δίκαιο σκοπό και ο μόνος δίκαιος σκοπός στην ιστορία έχει υπάρξει ο πόλεμος υπόδουλων (τάξεων ή εθνών) ενάντια στους καταπιεστές τους.

Σε καμμία περίπτωση ο δίκαιος πόλεμος δεν ταυτίζεται με τον αμυντικό πόλεμο καθώς ο καταπιεζόμενος μπορεί για διάφορους λόγους να επιλέξει επιθετική στρατηγική. Δεν έχει π.χ. καμμία σημασία αν ο Σπάρτακος επέλεξε επιθετική στρατηγική κατά της Ρώμης ως προς το δίκαιο του αγώνα του. Με τη λογική αυτή, κάθε πόλεμος που εξελίσσει την κοινωνία με το πέρασμα από τη δουλεία στη Φεουδαρχία, από εκεί στην άνοδο της αστικής τάξης και τον Καπιταλισμό και στην συνέχεια, προοπτικά, στην επικράτηση της εργατικής τάξης και τον Κομμουνισμό, είναι δίκαιος πόλεμος. Έτσι, αντί να κοιτάμε μηχανικά ποιός επιτέθηκε πρώτος ή ποιός εισέβαλε στη χώρα του άλλου πρέπει να κοιτάμε την ουσία, που είναι τι σκοπούς έχει κάθε πόλεμος και ποιές τάξεις τον διεξάγουν.

Επίλογος

Κατά τη δική μου γνώμη, διαφορετικά πρέπει να αποτιμάται ένας πόλεμος ή μια πράξη εντός του πολέμου, αν γίνεται απο θέση ισχύος και διαφορετικά αν γίνεται απο θέση αδυναμίας. Βεβαίως, υπάρχουν βίαιες πράξεις εντός του πολέμου που δεν είναι πολεμικές πράξεις. Όταν λόγου

χάρη μέσα στο χάος του πολέμου κάποιοι βιάζονται, κλέβουν ή σκοτώνουν χωρίς καμία προφανή σύνδεση με την έκβαση του πολέμου, δεν μιλάμε για πολεμικές πράξεις. Κάτι τέτοιο μοιάζει με την έξαρση της εγκληματικότητας που παρατηρείται τις ώρες διακοπής της παροχής ηλεκτρικού ρεύματος: ορισμένοι επωφελούνται από το χάος, για να κάνουν κάτι ατιμώρητα. Ασφαλώς, δεν μπορεί να υπεραμυνθεί κανείς τέτοιων πράξεων. Το κριτήριο της ισχύος είναι αποφασιστικό με την εξής έννοια: προκειμένου να επικρατήσει κάποιος σε έναν πόλεμο πρέπει να στερήσει από τον αντίπαλό του είτε την δυνατότητα να πολεμά είτε την βούληση να πολεμά. Αυτό προκύπτει άμεσα από τον ορισμό του πολέμου που εισηγείται ο Clausewitz.

Αν ο αντίπαλος είναι ισχυρότερος, δεν μπορεί να πληγεί η δυνατότητά του να πολεμά, άρα μοναδική δυνατότητα είναι να πληγεί η βούλησή του να πολεμά (διότι π.χ. το αντίτιμο που θα πληρώσει είναι βαρύ). Έτσι, η αδυναμία του ανίσχυρου να πλήξει με ευθέως αποτελεσματικό τρόπο την πολεμική μηχανή του ισχυρού, τον αναγκάζει να μεταφέρει τη βία σε οποιοδήποτε μέρος του αντιπάλου είναι ευάλωτο. Αυτοί φυσικά είναι οι άμαχοι, είναι κεντρικά συστήματα υδροδότησης, μεταφορών, κλπ.. Η σφαγή αθώων επομένως, αποτιμάται διαφορετικά αν αυτός που την διέπραξε ήταν σε θέση ισχύος και διαφορετικά αν ήταν σε θέση αδυναμίας. Διότι θεωρώ θεμελιωδέστερο το δικαίωμα της αντίστασης αυτού που απειλείται με αφανισμό, από το δικαίωμα της ζωής του αμέτοχου και «αθώου» άμαχου της ισχυρής πλευράς³. Η άποψη ότι στόχος σε μία πολεμική σύρραξη πρέπει να είναι αποκλειστικά η πολεμική μηχανή του αντιπάλου, παρότι δείχνει ελκυστική, παραβλέπει το γεγονός ότι ένα στράτευμα δεν είναι ένας τυφλός μηχανισμός που δρα για λογαριασμό του, αλλά ένα όργανο επιβολής των συμφερόντων ενός συλλογικού υποκειμένου, του οποίου η βούληση να πολεμά μπορεί να καμφθεί με χτυπήματα και σε άλλα, πλην του στρατού, τμήματά του, που επιλέγουν ή που, πάντως, επωφελούνται από τον πόλεμο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αν η Φιλελεύθερη παράδοση του Just war δεν είναι απλώς μια ακαδημαϊκή άσκηση και δεν αποτελεί μια υποκρισία, τι βαθύτερο μπορεί να είναι; Είναι ίσως μία έκφραση υπεροχής. Όντας κάποιος πολύ ισχυρότερος του αντιπάλου του, μπορεί να παραιτηθεί από την ακραία βία (χωρίς φυσικά να κινδυνεύσει να ηττηθεί) αφήνοντας την χρήση της στον αντίπαλό του που έτσι απαξιώνεται ηθικά. Να θυμηθούμε ότι κατά τον Νίτσε, η ακρότατη μορφή υπεροχής είναι η ηθική υπεροχή. Για παράδειγμα, όταν

επικρατήσεις τελειωτικά του αντιπάλου σου, το τελευταίο βήμα που θα μεγαλώσει ακόμα περισσότερο την υπεροχή σου είναι να δείξεις επιείκεια.

2. Με άλλα λόγια, αν αντιπαραβάλλουμε τα παραπάνω με την άποψη του Χόμπς, βλέπουμε ότι ο άνθρωπος δημιουργώντας κοινωνίες ουδόλως παραιτήθηκε από την ενστικτώδη εγωιστική διεκδίκηση. Απλώς αυτή πήρε συλλογική μορφή και εκφράστηκε πολιτικά.
3. Ας επισημανθεί ότι, όταν ο Ναίηγκελ μιλάει για προστασία των αμάχων έχει υπόψιν του τις αγριότητες των Αμερικανών εναντίον των αμάχων στο Βιετνάμ. Έχει δηλαδή υπόψιν του μία περίπτωση όπου η πολεμική ισχύς του ενός μέρους έδινε τη δυνατότητα διαφορετικής διεξαγωγής του πολέμου. Ο ίδιος διακρίνει ως οριακή περίπτωση τη βία εναντίον αμάχων από μέρους του ανίσχυρου. Όμως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο αυτές οι «οριακές περιπτώσεις» είναι συχνότατες.